

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
Abonnementsprijs f 4,- per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
Losse nummers f 0,25.

ZIJN OORLOGEN ONVERMIJDELIJK?

Als er één vraagstuk is, dat sterk in onze belangstelling staat, is dat wel het vraagstuk van oorlog en vrede. Geen vraagstuk, maar een waagstuk, mag men bijna zeggen. Vrijwel wekelijks immers lezen we in onze kranten wel iets, dat er op wijst hoezeer het met de internationale vrede een zaak van zorgvuldig manoeuvreren blijft. En dat verklaart meteen al onze belangstelling, of liever: onze bezorgdheid. Want we weten wel zo ongeveer wat we van een moderne oorlog te verwachten hebben en het voorkomen van zo'n oorlog is dus een zaak, die ons allemaal rechtstreeks aangaat.

Nu is het merkwaardig wat een uiteenlopende reacties men hierover toch nog in zijn omgeving te horen krijgt. Er zijn de idealisten, die zeggen, dat men nu toch niet meer zo dwaas zal zijn om het zover te laten komen; er zijn de optimisten, die voorspellen, dat de krachtsverhoudingen elkaar wel in evenwicht houden; ook vele verontrusten, die waarschuwingen laten horen. Maar vooral zijn er veel fatalisten, die het allemaal over zich heen laten komen en constateren: we doen daar toch niets aan.

En tot die laatste zou ik nu eens een ogenblik willen spreken, vooral omdat ik soms weleens de indruk heb, dat ze de grote meerderheid uitmaken. Het zijn de mensen, die uitroepen: „Wat zal ik?” Die hun eigen zorgen hebben en die van hun gezin. Die geen kans zien op te tornen tegen de enorme kracht van wat zich over hun hoofden heen schijnt te voltrekken. En het daarom verder maar geloven en uit hun gedachtenwereld proberen te verbannen. En, laat ik het er direct bijzeggen, ze hebben de schijn mee, deze mensen. Want wat kunnen wij als Jan, Piet en Klaas doen om een oorlog te helpen voorkomen? Daar ontbreken ons toch te enen male de middelen voor? Zo'n bewapeningswedloop onttrekt zich toch volledig aan onze invloed? Hebben alle ervaringen uit het verleden trouwens niet aangetoond, dat oorlogen onvermijdelijk zijn? Zijn oorlogen eigenlijk onvermijdelijk?

Sommigen zeggen dat zo gemakkelijk. Zit daar toch iets in? Het is waar, de oorlog is zo oud als de mensheid zelf. Niet alleen heeft van het

begin af de ene mens soms de ander naar het leven gestaan, doch vooral deed dit ook de groep de groep. De mens is nu eenmaal, naar het woord van Aristoteles, een kudde-dier. In zijn anonimiteit gaat hij in die kudde op en in zijn anonimiteit geeft hem dat een gevoel van veiligheid, van saamhorigheid. Maar ook een gevoel van vijandigheid tegen de buitenwereld zoals de jongens van een klas zich gemeenschappelijk tegen hun onderwijzer kunnen keren onder invloed van de massageest. Anoniem, als deel van de groep, kan men zich zoveel meer veroorloven. En op dit agressieve aspect valt helaas sterk de klemtoon.

Ach ja, dat is nu eenmaal de biologische trek van ons menszijn. Ook de natuur biedt niet de aanblik van een voortdurende harmonie. Dieren grenzen hun jachtgebieden af tegenover anderen. Het „eet of wordt gegeten” is de leus. Is het dan zo wonderlijk, dat de mensen eeuwenlang de oorlog tot de natuurverschijnselen hebben gerekend? Dat oorlogen op één lijn gesteld werden met branden, epidemieën of ernstige catastrofes? Het was een fatalistische instelling, toegegeven. Maar een niet geheel onverklaarbare. Levensbeschouwingen zijn op die strijd van allen tegen allen gebaseerd. Men zocht zelfs naar bovennatuurlijke verbanden. De kometen waren het, die veelal als voorboden of begeleiders van oorlogsrampen werden beschouwd. Zo verscheen de komeet van Halley in 1066 toen Willem de Veroveraar Engeland binnentrok. En kort

PERSONALIA

Mr. Dr. H. J. ROETHOF. Geboren te Utrecht in 1921. 2e Voorzitter van het Humanistisch Verbond.

Schreef o.a.: Het zelfbeschikkingsrecht der nationaliteiten (proefschrift 1951), The Republic of the South Moluccas (in: Symbolae Verzijl 1958), later afzonderlijk in het Frans verschenen als „La republique der Moluques du Sud”. De norm in het volkenrecht (1962), alsmede gedichten: Verenigde Kringen (1947), Antilliaanse Cahiers, jaargang III, nr. 3 (1959).

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 29 september 1963

„De humanist tussen de wereldmachten”

Deze brochure bevat de inleidingen van het congres van het Humanistisch Verbond, gehouden op 21 april 1963 te Utrecht.

Na een openingswoord van Dr. J. P. van Praag werd dit onderwerp belicht door:

Mr. Dr. H. J. Roethof
Drs. J. Koopman
Prof. Dr. B. W. Schaper

De brochure is te bestellen door storting of overschrijving van f 0,95 op postrekening no. 30.49.60 t.n.v. het Humanistisch Verbond te Utrecht.

na de val van Constantinopel in 1453 kwam er een komeet, welks vormen in Europa als een Turks kromzwaard en in Azië als een Christelijk kruis werden waargenomen. U ziet; men zegt wel eens dat er geen nieuws onder de zon is, maar dat gaat in dit geval dan toch niet op. Vandaag de dag zou men zich ten aanzien van een komeet niet meer zó kunnen vergissen. Het is alleen maar jammer, dat de mens zo traag leert. Want doordat men de oorlog als een natuurramp zag, kwam men ook nooit serieus tot de vraag hoe een oorlog misschien kon worden voorkomen. Tot in de vorige eeuw sprak iemand als Clausewitz over de oorlog als over een normale zaak: „de voortzetting van de politiek met andere middelen”. Het enige wat men probeerde was de gruwelijkheid van de oorlog wat te verzachten. Als zodanig zal iedereen zich herinneren de namen van Henri Dunant, die honderd jaar geleden het Rode Kruis oprichtte en van Florence Nightingale, die de nood van de gekwetsten in de Krimoorlog trachtte te lenigen. Het instituut van het staande leger bracht voorts mee, dat de burgerbevolking minder dan voordien bij de krijgvoering werd betrokken.

Dat het zo niet kon blijven was niettemin duidelijk. Toch kwam de grote verandering pas toen het opnieuw allemaal volstrekt uit de hand was gelopen: aan het slot van de eerste wereldoorlog. Wilson lanceert dan zijn idee van de Volkenbond; de organisatie, die iedere aanvallende staat in het vervolg op de vingers moet tikken en zo een blijvende vrede moet verzekeren. Na de mislukking van die Bond en het uitbreken van de tweede wereldoorlog, streven de Verenigde Naties in wezen precies hetzelfde doel na. Voorkom de oorlog, zo laat dit doel zich samenvatten. Het wordt trouwens in het voorwoord van het Handvest van de Verenigde Naties met zoveel woorden duidelijk gezegd.

Wat kan nu de stoot geweest zijn tot deze verrassende ontwikkeling? Was men plotseling zoveel verstandiger geworden? Ach, wie weet, de ervaring is een harde leermeester. En de staatslieden begonnen te begrijpen, dat ieder volgend ernstig conflict opnieuw dreigde van wereldomvattende aard te worden; dit idee nu van een derde en een vierde wereldoorlog lokte begrijpelijk niemand aan. Een verder zag men in, dat de

consequenties in het algemeen van zulke oorlogen langzamerhand niet meer bij benadering waren te overzien. Het enige wat men heel goed voelde was, dat niemand er meer echt wijzer van zou worden, dat het oorlogen zonder overwinnaars zouden zijn. In China, met zijn enorme bevolking, mag men daar misschien nog iets anders over denken: voor Europa, voor Amerika, voor de Sowjet-Unie schuilt er in zo'n moderne oorlog geen enkele aantrekkelijkheid. Dat is ook herhaaldelijk gezegd. De vrede is ondeelbaar. Het devies van de Verenigde Naties „één wereld of geen” is een reëel devies.

Maar wat, kan men zeggen, hebben u en ik hier nu mee te maken? Want die beslissingen over oorlog of geen oorlog spelen zich af in de hogere politiek. Staatslieden tekenen de bewapenings- en ontwapeningsakkoorden en daarop valt nauwelijks enige invloed van betekenis uit te oefenen. Dat laatste, geloof ik, is niet juist. Het miskent onze medeverantwoordelijkheid voor de gang van zaken, ons daarbij betrokken zijn. Maar het miskent ook vooral het karakter van het oorlogsverschijnsel als een zedelijk vraagstuk.

Waarom vechten wij? In koelen bloede? Omdat we gekwetst zijn in onze ijdelheid. Of omdat onze hoogste belangen op het spel staan? Men moet zich om te beginnen realiseren, dat zich ook op internationaal terrein vaak heel delicate situaties voordoen, die moeilijk anders dan door een oorlog tot een oplossing lijken te kunnen worden gebracht.

Denk maar eens terug aan onze eigen bezettingstijd. We moeten de zaken niet te simpel zien. Wim Kan, onze grote conferencier, heeft het op zijn manier gezegd toen hij op een oudejaarsavond eens de vraag opwierp of we nu niet allemaal vriendelijk voor elkaar konden zijn. Om de daad bij het woord te voegen stelde hij achter-eenvolgens voor om Kennedy, Tito, Nasser en Franco nu eens ferm de hand te gaan schudden. Het was interessant de reactie uit de zaal te horen. President Kennedy wilde men die vriendschapsdaad wel bewijzen, ten aanzien van de Joegoslavische en Egyptische staatshoofden was er een zekere aarzeling merkbaar, maar voor generaal Franco luidde het antwoord ronduit: neen!

landschap

Dit is het landschap waar ik mij verschuilen kan als het leven mij naar 't leven staat. Moerasgebied met grassen, poelen, kuilen, waar donker water geen geheim verraaft. Men hoort er 's avonds het gekras van uilen.

En hier en daar op 't onverwachts daartussen heldere plekken, waar dan bomen staan, die met een groene mond de hemel kussen en 's avonds dromen bij een lichte maan.

Dit is het landschap-, ongerept gebied. En ik voel, luist'rend naar het oeroud riet, een rust van eeuwen al mijn onrust sussen.

J. W. Schulte Nordholt
Uit: „Levend Landschap”

Het ging allemaal in een gemoedelijke sfeer van de ouderjaarsavond. Maar het is een deel van de werkelijkheid. We hebben allemaal onze sympathieën en antipathieën en die meten we niet steeds met dezelfde maatstaven. Als India na vierhonderd jaar de Portugezen gewapenderhand uit Goa verdrijft knikken velen begrip, doch als China kort daarna datzelfde India binnenvalt, kijken evenveel onzer bedenkelijk. Toch blijft agressie agressie. Het verschil nu tussen de nationale en internationale samenleving is, dat men in de eerste, dus binnen de staat, gemakkelijker het eenzijdig optreden tegengaat. Elke nationale samenleving heeft zijn Salomo, die op internationaal niveau ontbreekt. Ook in ons land worden wel eens als onjuist gevoelde rechterlijke beslissingen genomen. Maar niettemin zijn die beslissingen recht, de politie grijpt in als ze niet worden nageleefd. De knoop wordt doorgehakt en in een democratisch geregeerd land legt men zich daar over het algemeen natuurlijk graag bij neer.

Helaas ontbreekt nu in het internationale verkeer die overheid en die politie. Er zijn wel spelregels, maar de nakoming daarvan kan niet worden afgedwongen. Dit maakt het begrijpelijk, waarom de oorlog zolang als een natuurverschijnsel is beschouwd. Eeuwenlang bestond er voor volken, stammen of staten nauwelijks een andere mogelijkheid om zich recht te verschaffen dan door de gewapende strijd. Aanvankelijk met knots en speer, later met behulp van het buskruit. En weer vraag ik: hoe maken we daar een eind aan? Vraag, die een humanist uiteraard in hoge mate interesseert. Het gaat hier immers om een typisch menselijk probleem.

Hoe schakelen we de oorlog uit? Het is ook een vraag, waarop men nog weer uiteenlopende antwoorden kan geven. Zo kan men het organisatorisch bekijken en de nadruk leggen op de noodzaak van versterking van het gezag van de Verenigde Naties.

Dat is een beetje het idee van: de mens blijft onvolmaakt; laten wij de organisatie dusdanig verstevigen, dat zijn slechte eigenschappen de kans niet krijgen. Het is een aspect, dat het afgelopen jaar ook op het internationale humanistische congres van Oslo de aandacht heeft gehad. Men kan de zaak evenzeer bezien van de zedelijke kant door vooral betekenis te hechten aan datgene wat in het internationale verkeer al dan niet betamelijk wordt geacht. Men gaat in dat geval weer wat meer op de mens vertrouwen. In feite komt men terecht dichtbij de sfeer van het internationale recht en, laat ik dat er direct aan toevoegen daar is gelukkig meer overeenstemming over dan wel eens wordt gedacht. Nakoming van verdragen, verbod van agressie, eerbied voor de onafhankelijkheid van een volk, niet-inmenging in andermans zaken, vreedzame beslechting van geschillen. Men zou het de vijf geboden voor iedere staat kunnen noemen, die in het Westen zowel als in de communistische wereld of in de landen van

Meldt U aan als
DONATEUR
voor het

**Centrum
voor
Humanistische
Vorming**

Bijdrage f 3,75 per kalenderjaar
Gironummer 60.84.68, ten name van
Centrum voor Humanistische Vorming
Secretariaat: Oudegracht 152, Utrecht

Bij bovengenoemd Centrum is verschenen de
documentatie „Humanistisch Vormings-
onderwijs” Prijs f 0,50

Azië en Afrika als zodanig worden onderschreven. Hier schuilt de basis voor elk gesprek tussen Oost en West, de grondslag voor de vreedzame coëxistentie als men het zo wil noemen.

Het zal intussen duidelijk zijn, dat het moeilijk blijft de wisselende situaties in het internationale verkeer consequent door één en dezelfde bril te blijven bezien. Daarvoor zijn we te gauw geneigd onze politieke voorkeur en afkeer mede in onze overwegingen bij de beoordeling van een bepaald geschil te betrekken. Gebrek aan feitenkennis door onwillekeurig toch wat te eenzijdige voorlichting — dikwijls weten we over het standpunt van één partij veel meer dan over dat van de ander — speelt nogal eens tevens een rol. Betreurenswaardig is, dat het zo moeilijk blijkt om onbevangen t.o.v. een bepaald probleem te staan. Want zodra men niet meer eenzelfde lijn trekt ten aanzien van gelijksoortige kwesties is men aan de politieke willekeur overgeleverd. Ik wil maar zeggen, dat het vraagstuk van oorlog en vrede geen gemakkelijk probleem is. Als zedelijk vraagstuk is het een probleem, dat nauw samenhangt met ons in dit opzicht nog vaak zwakke vermogens zodat beterschap op korte termijn uitgesloten lijkt. Geen zaak, die met een resolutie op een of ander congres even in orde kan worden gebracht. Wel een zaak om eens goed aan te pakken als we doordrongen zijn van de moeilijkheden. Als we inzien, dat oorlog niet wijkt voor een machtswoord, waarin diepste afkeer tot uitdrukking wordt gebracht.

Daarmee is immers nog geen probleem opgelost. Als we maar tevens beseffen, dat er heel veel gebeuren kan. Een rationele benadering van een conflict bij voorbeeld bij dreigende oorlogstoestand, opdat dit conflict uit de weg kan worden geholpen, of de gemoederen gesust. De wetenschap, dat dit kan, dat het moet, laat die ons sterken. Want natuurlijk kan het. Het verhaal over de onvermijdelijkheid van oorlogen is niet méér dan een achterhaalde legende. Wij kunnen ons niet langer een oorlog veroorloven, dat is de zaak. En dat begrip is het dat we verder dienen aan te wakkeren.

H. J. ROETHOF

Humanistische Correspondentiekering voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, Gaarne 24 ct aan postzegels insluiten. (adv.)

Hemsterhuis is een filosoof in de achttiende eeuwse betekenis van dit woord. De engelse historicus Harold Nicolson heeft er onlangs in zijn boek over „the age of reason” nog eens nadrukkelijk de aandacht op gevestigd, dat de term filosoof in de achttiende eeuw niet duidde op de bezigheid met abstracte zaken als kenleer, waardeleer en zo, maar gebruikt werd om een algemene toewijding aan het wetenschappelijk onderzoek te omschrijven. Een „filosoof” in die eeuw van de rede was een man die zich diepgaand bezig hield met mineralen, met experimenten op het gebied der electriciteit, met biologie, met economie, met bruggen- of wegebouw — naast klassieke letteren en diverse vormen van godsdienst. En die zich hoofdzakelijk bediende van de franse taal, een omvangrijke correspondentie voerde en een dagboek bijhield.

Zo'n man was François Hemsterhuis. Geboren in Franeker studeerde hij Grieks, wis- en natuurkunde, verzamelde curieuze voorwerpen en gemmen, werd — na voor een professoraat gepasseerd te zijn — met een zucht van verlichting commies bij de Raad van State, functioneerde enkele jaren als ingenieur, schreef ook nog een kort memorandum over de Amsterdamse Wisselbank — en was „philosophe”.

Zijn werk bestaat uit drie kleine deeltjes van tezamen niet meer dan 700 kleine bladzijden: over zeldzame stenen, over beeldhouwkunst en verder, eindeloos gevarieerd in kleine werkjes in de vorm van „lettres” of „dialogues”, psychologie: l'homme et ses rapports. Zijn correspondentie was véél omvangrijker. Er zijn omstreeks duizend brieven van zijn hand bekend — maar dat moeten wel brieven zijn die hij met zorg voor ons heeft laten bestaan. Want uit een brief weten we dat hij in 1781 — hij was toen 60 jaar — bezig was opruiming te houden onder zijn ontvangen brieven. Hij had er op zeker moment al 3500 vernietigd en was nog niet op de helft. Wetende dat niets ons aanleiding geeft om te denken dat deze beminnelijke, wat verlegen vrijgezel correspondentie onbeantwoord heeft gelaten, en dat hij zijn eigen belangrijke brieven wel terug vroeg, moeten we aannemen dat zijn echte, voor publicatie bestemde werk nog niet één-tiende vormde van zijn verijnde, behoedzame schriftelijke overwegingen.

Zijn veelzijdigheid moet verbazingwekkend zijn geweest en die gevoegd bij zijn cultus aan de vriendschap, levert het beeld van een typische filosoof van de achttiende eeuw. De indruk van weekheid is niet te ontgaan, maar

onder die zachte opperlaag stak een compacte massa van stevige traagheid. Bij zijn voortreffelijke biograaf, Dr. L. Brummel, kan men voorbeelden te over vinden voor deze grillige karakterstructuur. Soms wordt men verrast door briljante ideeën — hij overwoog een studie over de psychologische betekenis der dromen — 't andere ogenblik wordt men wee van de vermoeiend omstandige betoogtrant rond een futiliteit. Er zijn momenten in zijn leven dat hij blijk geeft van een akelig, onbetrouwbaar, vrijgezellerig en nukkig karakter te bezitten. Maar ook zijn er bewijzen dat hij als ambtenaar, als mens onbewimpelde standpunten innam en handhaafde, terwijl zeker zijn laatste jaren het beeld vertonen van een man die leeft en sterft overeenkomstig een eigen plan.

Hij is geen belangrijk denker. De studie van zijn werk kan bij niemand meer de kennis verrijken — alleen, hij is een gewichtig historisch moment. Hij staat tussen het onredelijk rationalisme en de romantiek in. Bij hem schemert het individualisme, het relativisme en de humanistische visie op de mens als gecompliceerde eenheid. Men kan van zijn geschriften niets anders leren dan een zekere wijsheid, een bedachtzaamheid tegen de absoluteismen van de tijd — zoals ook hij die relativiserende wijsheid heeft verworven in een ernstigzoekend leven. Zijn belangrijkste geschriften ontstonden tegen zijn zestigste jaar, niet als flitsen van genialiteit, maar als voorzichtige formuleringen van verworven vermoedens, die zijn tirannieke vriendin, Prinses Gallitzin hem nog moest ontwringen. De mens was in het middelpunt van zijn overwegingen komen te staan: het probleem der individualiteit. Daarbij is hij tot de conclusie gekomen dat er tussen de aesthetische beleving en de ethische reactie geen principieel verschil bestaat. Beide ontspruiten aan het verlangen tot éénwording met het object. Het volmaakte geluk, waarin de bevrediging van beide vermogens zouden moeten samenvloeien, is de verëning — die veronderstelt onderwijs in de goddelijke Eenheid geslaagd is. Over zijn feitelijke godsdienstigheid vermeed hij intussen elke uitspraak.

Zijn overtuigingen werden gevoed door gevoelsoverwegingen — en zijn filosofische beginselverklaring luidt dan ook letterlijk: „Mijn filosofie is die van de kinderen, is die van Socrates, is die welke zich op de bodem van ons hart bevindt, van onze ziel — als wij de moeite nemen ernaar te zoeken”.

P. SPIGT

lezingen voor de radio

- zo 29 sept. VARA 9.45 uur: H. J. Roethof: „Zijn oorlogen onvermijdelijk?”
- zo. 6 okt. VARA 9.45 uur: G. Stuiveling: „Uit humanistisch oogpunt”.
- zo. 13 okt. VARA 9.45 uur: J. P. Mazure: „Onkerkelijkheid en humanisme”.
- zo. 20 okt. VARA 9.45 uur: J. P. van Praag: „Humanisme voor iedereen”.